

ניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה

אלון בוכהולץ

"איבעיא להו: המשכיר בית לחבירו בתזקת בדוק, ומצאו שאינו בדוק מהו? מי הוי כמקח טעות, או לא? תא שמע, דאמר אביי: לא מיבעיא באתרא דלא יהבי אגרא ובדקו - דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בגופיה, אלא אפילו באתרא דיהבי אגרא ובדקו - דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה"¹.

המקרה המתואר הוא על אדם השוכר בית לפני פסח על דעת שהוא בדוק, אך לאחר שהוא מקבל את הבית מתברר שהוא לא בדוק וטוען השוכר שזהו מקח טעות. דנה הגמרא בטענה זו, האם באמת נחשב זה למקח טעות שמא אף שלא סוכס כך, צריך היה השוכר לעשות בדיקת חמץ כדי להימנע מאיסור "בל יראה ובל ימצא". מכריעה הגמרא ואומרת (בשם אביי) במקום שבו בעלי הבתים בודקים את החמץ בעצמם - פשוט שהשוכר יבדוק, שכן נוח לאדם לקיים מצוה בגופו, אלא אפילו במקום בו נוהגים לשכור מישהו שיבדוק את החמץ, גם שם נחייב את השוכר לבדוק כיוון שנוח לו לאדם לקיים מצוה בממונו.

מה נוח היה לדייק מגמרא זו לגבי ההבנה הכללית של הכלל - "ניחא ליה לאיניש לקיומיה מצוה בממוניה" ולגבי הנפקא מינות ההלכתיות הנובעות ממנו. ישנה גמרא נוספת (י' ע"ב) שמערערת כלל זה בהתעלמותה ממנו. מובאת שם בגמרא דילמה, האם בעל בית שמצא נחש האוחז בפיו חמץ בתוך ביתו חייב להביא חָפֵר (=לכוד נחשים או משהו דומה) כדי להוציאו, שמא בגופו הטריחוהו חכמים לבדוק חמץ (בדיקת חמץ היא תקנת חכמים) אך בממונו לא. לכאורה מה יש להסתפק? - "ניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה"! וברור שצריך לשכור את החבר, אך הגמרא איננה מתיחסת לדין זה.

הבעיות מתעצמת בגמרא בבא מציעא (כ"ט ע"ב) שם מובאת ברייתא שאומרת שאסור לשואל ספר תורה להשאיל אותו לאחר, ושואלת הגמרא מדוע האזכור המיוחד לשואל ספר תורה דווקא? הרי דין זה הינו ביחס לכל השאלה?! שהרי "אמר רבי שמעון בן לקיש: כאן שנה רבי אין השואל רשאי להשאיל, ואין השוכר רשאי להשכיר" (בכל דבר)! ועונה שם הגמרא: היינו חושבים שבהשאלת ספר תורה הכרוכה במצוה נתייר

1. פסחים ד' ע"ב.

לשואל להשאל כיוון ש"ניחא ליה לאיניש למיעבד מצוה בממוניה" לכן באה הברייתא ומשמיעה לנו שלא!

אכן הראשונים והאחרונים עמדו על סתירות אלו ומתירוציהם ניתן ללמוד על תפיסות שונות לגבי מהות המושג.

הראשונים שמתייחסים לכך הם בעלי התוספות. מסביר התוספות (י" ע"ב, ד"ה "בממוניה"): אין לומר "ניחא ליה..." בסוגיית הנחש כיוון שספק אם יש צורך בכלל בשכירת החבר שמא הנחש יאכל את החמץ או יוציאו מביתו, לעומת ודאות הבדיקה שיש לעשות בסוגיית השוכר.

מדברי התוספות יוצא שלאדם נוח להשקיע מממונו במצוה רק אם יש צורך וקיום ברור לה, אך אם המצוה נובעת מספק או שספק אם הוא מקיים בכך מצוה, לא יוציא מממונו לשם זאת.

כיוון אחר מופיע במאירי (ד' ע"ב, ד"ה "המשכיר"): תחילה הוא מסביר שיש הבדל עקרוני בין הסוגיה שלנו (השוכר) לבין הגמרא בדף י' ע"ב (הנחש) והוא גודל ההפסד. כלומר, בסוגיה שלנו כיוון שההוצאה לא רבה במיוחד "אנן סהדי דניחא ליה" - פשוט שנוח לו. אך שכירת חבר שהיא ענין יקר יש מקום להסתפק² האם על חכמים להטריח את בעל הבית לעשות כן לשם ביעור החמץ מביתו.

על דרך זו ניתן להסביר גם את הגמרא בבבא מציעא, ספר תורה הוא דבר יקר וכל נזק בו הוא הפסד מרובה, מה גם שהבלאי בו הוא רב (שחיקת העור, טשטוש ומחיקת האותיות) על כן פשוט שלא נוח למשאל ממוצע שהשואל ישאל לאחר את ספר התורה (וכן תירץ הפר"ח³).

ועוד מסביר המאירי, ומדייק מהכלל "...בממוניה", שנוח לשוכר לקיים מצוות בממונו כיוון שהממון הזה יוחזר אליו על ידי בעל הבית "ועל זה אמרו ניחא ליה לאיניש לקיומי בממוניה הואיל ועתיד להשתלם ממנו". כנראה סיבת הדבר היא שאמנם השכירות לא הוחשבה כמקח טעות, מכל מקום כיון שזה היה מתנאי המקח חייב בעל הבית ע"פ דין להחזיר לו את העלות. אך למשאל ספר תורה אין מי שיחזיר לו את ההפסד כיון שזהו בלאי טבעי וע"פ דין אין השואל אחראי לכך.

כן ניתן להסביר גם לגבי סוגיית הנחש, שם אין מי שיחזיר לבעל הבית את הוצאת

2. כנראה לפי גרסת המאירי אין אפילו להסתפק, כיוון שהגמרא מכריעה שלא ישכור תָּבָר.
3. סימן תל"ז סעיף ג'.

שכירת חבר לשם ביעור ביתו שלו, ולכן יש להסתפק האם מאחר שזהו בכל זאת ביתו הטריחו חכמים את בעל הבית לבדוק אף בכעין זה, שמא לא כללו מקרה זה.

הסבר נוסף: בסוגייתנו יש הכשרת קרקע לקבוע ש"ניחא ליה..." ולחייב את השוכר בבדיקה כיוון שיש להעמיד שההשכרה נעשתה ביום י"ג⁴ ומשמחשיך היום (ליל י"ד) חייב השוכר לבדוק ע"פ תקנת חכמים⁵, אלא שבעל הבית הבטיח לשוכר שהבית בדוק ופטר אותו מבדיקה, וכיון "שלא התנה כן אלא שדרך השבחת שכירות אמר לו כן שבדוק הוא ולא דרך תנאי", עתה שהתברר שהבית לא בדוק, ביתר קלות אפשר לטעון שבין כה וכה החיוב חל כאשר הבית היה ברשותו של השוכר, וכן "ניחא ליה לאיניש לקיומיה מצוה בממוניה" ועל כן חייב לבדוק. אבל פשוט שלגבי המשאיל ספר תורה אין הדבר דומה ואי אפשר להניף בכלל זה כבמטה קסם ולהתיר לשואל להשאיל.

כלומר, יוצא מדברי המאירי שגורם הממון הוא גורם שלא ניתן להתעלם ממנו וכל עליה או ירידה בסכום ההוצאה משפיעה על נוחות האדם בקיום המצוה. כמו כן ככל שרמת הרלוונטיות והחיוב של מקיים המצוה עולה, יותר נוח להשתמש בכלל זה.

עניין כספי מובא גם בריטב"א בחידושיו על בבא מציעא (כ"ט ע"ב, ד"ה "סלקא דעתך אמינא דניחא ליה..."), מסביר שם הריטב"א שיש להפריד בין קיום מצוה בחפץ שאין בשימוש הפסד כלל (כגון טלית ותפילין), שלא מדעת בעל החפץ, שאז "ודאי יכול לשאול שלא מדעת הבעלים", לבין קיום מצוה בחפץ שיש הפסד בשימוש (כגון ספר תורה), שלא מדעת בעל החפץ, שאז "כיון דאיכא קפיידא לקלקול הספר לא ניחא ליה, דהא יצא שכרו בהפסדו כי היום או מחר לא יהיה לו ספר במה ללמוד", ובכל אופן כשהשימוש מדעתו מותר.

היוצא מדבריו הוא שאין להשוות כלל בין סוגייתנו לבין הסוגיה בבבא מציעא, שכן לא בכדי שונה מעט הנוסח שם: "ניחא לאיניש למיעבד [לעשות] מצוה בממוניה", במקום "לקיומי" - לקיים. כיוון ששם "ממוניה" פירושו רכושו ולא הוצאה כספית, וברכושו יש לומר שהוא מוכן לתת לאחר כל עוד אין בשימוש ירידת ערך, אבל הכלל של סוגייתנו הוא בא להתיר הפסד כספי מסוים, ולא נולדה כלל קושיה.

4. על פי רוב הראשונים ההשכרה נעשית ביום י"ד (רמב"ם, ר"ן, מאירי, ריטב"א, מהר"ם חלאווה) כאשר הבית היה ברשות המשכיר בתחילת היום ובעצם כבר חלה על המשכיר חובת הבדיקה (שכן תקנו חכמים לבדוק כבר בליל י"ד).

5. המשנה הראשונה בפסחים, ובגמרא בדף ד' ע"א מבואר הטעם לתקנה - "דאיסורא ברשותיה קאיי".

אך החיד"א ב"ברכי יוסף" (שו"ע תל"ז, ו) מביא בשמו⁶ הסבר אחר⁷: הגמרא אצלנו נוקטת כלל זה כיון שההוצאה הכספית היא מדעתו ובכגון זה "ניחא ליה...", אך הגמרא בבבא מציעא דוחה כלל זה כיון שזה גורם להפסד כספי שלא מדעת בעל ספר התורה. ע"פ דבריו "כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות" ואין לקבוע ממוצע של רמת השקעה כספית של כל אדם במצוה, אלא יש לתלות את הכלל בידיעתו של מוציא הממון (שמעידה ע"פ רוב גם על רצונו).

המרדכי (בבא מציעא ס"י רס"ג) מביא הסבר שמשמע שנובע ממקום אחר לגמרי: כאשר יש במצוה טירחה "גמר ומשעבד נפשיה אבל בעלמא לא", לכן "ניחא ליה..." בבדיקת החמץ. וכבר תמה עליו הפר"ח⁸: "ולא ידענה מאי קאמר, דאדרבה כיון דאיכא טרחא ופסידא דממונא הווא ליה למימר דבטל מקח, משום דלא ניחא ליה". אך לפי הסבר החיד"א לעיל מתברר: נוח לאדם לקיים מצוה בממונו כאשר יש טירחה בקיום מצוה (כגון בבדיקת חמץ) כיוון שכך מרגיש מוציא ההוצאה ש"יש תמורה בעד האגרה", "כי זה שלוקח ממונו בא בשכרו ולפום צערא אגרא, דאיכא טרחא דבדיקה". כלומר, שאין זו הוצאה מיותרת ובאמת לשם אותה טרחה ראוי להוציא אותו סכום כסף, אך כאשר ההפסד הכספי בקיום המצוה לא נובע מטרחה בה אלא בלאי וכדו' כגון "גבי ספרים וכיוצא, דהממון שמפסיד אינו שהלוקחו יש לו טרחא, אלא שמפסיד הספר ומתקלקל בקריאתו" הוא מרגיש שכספו מבוזבז ולא נוח לו בזה. כלומר "ניחא ליה..." זהו מצב שבו אדם מרגיש שהוא משקיע את ההשקעות הנכונות במצוות הנכונות ולכן נוח לו בהן.

גישה חדשנית מביא רבינו מנוח⁹: אע"פ שהשוכר מקפיד על כך שהבית לא בדוק ורוצה לבטל את המקח "לא שמעינן ליה דבטלה דעתו אצל כל אדם" ש"ניחא ליה...", ואף שאין לעשות כן, מן הדין קנסוהו חכמים "כדי שלא ירגילו לפרוק מעליהם עול המצוות". אך בכל זאת הסתפקה הגמרא אם לחייבו ע"פ כלל זה במקרה של הנחש או בגלל ששם בניגוד לבדיקת חמץ ההפסד הוא מרובה (כמאירי) ובכגון זה לא קנסוהו חכמים, או מאחר שיש להעמיד שם שכבר בדק בעל הבית את ביתו וכבר קיים תקנת

6. וכן מביא ההגהות מימוניות בשם התוספות והמרדכי.

7. בהערות מופיע שדבריו נלקחו מריטבי"א ישן ולא מהריטבי"א החדש (שמוציא מוסד הרב קוק) אך ניתן לומר שדייק זאת מדבריו בריטבי"א החדש.

8. שו"ע ס"י תל"ז סעיף ג'.

9. מובא ברמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב הי"ח, "די"ה המשכיר" (מהדורת פרנקל).

חכמים ויש להסתפק כעת האם בכל זאת כפו עליו חכמים לשכור חבר כדי שיקיים הבדיקה כהלכתה, או כהסבר שלישי יש להפריד בין דבר שיכול לעשות בעצמו (בדיקת חמץ) ואף אם עושה זאת בממונו אין לחלק וחכמים כופים עליו לעשותו משום "ניחא ליה..." לבין דבר שלא יכול לעשותו בעצמו (הוצאת הנחש).

כלומר מוסיף לנו ה"רבינו מנוח", שאין פעולת הכלל "ניחא ליה..." לברר מה היתה המחשבה הראשונית של השוכר (או כל מקיים מצוה) לפני שהתחרט וערער (כפי שמסביר רש"י¹⁰), אלא זהו גדר הלכתי שלא מונע מגילוי דעת כזה או אחר אלא קביעה מקדמא דנא ע"פ עקרון של דעת רוב האנשים ומתוקף סמכות חכמים.

ה"שדי חמד" (קונטרס הכללים מערכת הנו"ן, כלל י', ה') בשם מוהר"ם בן גאמיל מאיר את הדברים באור שונה. הוא מסביר שמצוות שאינן תדירות (כגון בדיקת חמץ) הינן חביבות על האדם, כך שנוח לאדם להוציא ממון בשבילן, אך מצוות תדירות (כגון לימוד בספר תורה) אינן חביבות כדי כך שיהיה לו נוח להוציא ממון בשבילן.

גם ה"יד מלאכ"י" (כללי דינים, תס"ב) מדגיש יחוד של מצוות מסוימות לגבי חלות הכלל של "ניחא ליה...": "ניחא ליה..." הוא דווקא במצוות דאורייתא. מסתבר שכוונת דבריו היא שאדם מוכן להשקיע מכספו דווקא לשם מצוה חשובה כמצוה מדאורייתא, לכן בדיקה שהיא אמצעי של ביעור מדאורייתא והיא כדאורייתא נוח לשוכר לקיימה אף בממונו, אך השאלת ספר תורה או שימוש סתמי בו שאינה מצוה מדאורייתא לא נוח למשאל לקיימה כשכרוך בכך הפסד כספי.

ע"פ דבריהם יוצא ש"ניחא ליה..." אינו כלל גורף לכל מצוה אלא נוגע דוקא למצוות שלרוב האנשים יש יחס מיוחד כלפיהם מפאת חשיבותן או מפאת חביבותן. סברה הפוכה לזו של ה"יד מלאכ"י ניתן לדייק משו"ת בנימין זאב (סי' רפ"א):

"דניחא ליה לאיניש לקיומי מצות חכמים עליו ויש לדמותו להא דאמרינן פרק קמא דפסחים, איבעיא להו המשכיר בית לחבירו בחזקת בדוק ומצאו שאינו בדוק מהו, מי הוי מקח טעות או לא? תא שמע דאמר אביי לא מיבעיא באתרא דלא יהבי אגרא ובדקו דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה".

כלומר לדעתו דוקא בגלל שזה לא חיוב מהתורה אלא דבר שחכמים הוסיפו ותוקפו חלש יותר, האדם שמח לעשותו כי בכך הוא מראה שהוא פועל מתוך רצון פנימי ולא מתוך הכרח¹¹.

10. פסחים ד' ע"ב, ד"ה "אלא אפילו באתרא".

11. אמנם הוא אינו משווה בתשובה זו בין מצוות דאורייתא למצוות דרבנן ואין הכרח לומר כפי שאמרנו. מכל

לעומתם, ה'חיות יאירי' (סימן קס"ו) מביא סוג אחר של יחס מיוחד כלפי מצוות. הוא מסביר שמצוות שהוא מקיים בעצמו "ניתח ליה...", "וכן גבי בדיקת חמץ אינו מקפיד על שכר בדיקה דהוא ליה כאלו הוא בדקו", אך מצוות שאינו מקיים בעצמו (כגון שימוש בספר תורה או השאלת השואל את ספר התורה) לא נוח לו בהן. כלומר הוא מדגיש כאן את הנופך האישי שבמצוה, שכאשר האדם עושה אותה בעצמו הוא מרגיש קשר יחודי, אישי אליה ובמצב כזה נוח לו להוציא לשמה כסף.

הדגש האישי מובא גם כן במהר"ם חלאווה (ד' ע"ב, ד"ה "איבעיא להו"): מאחר שבבדיקת חמץ החיוב הוא על כל אחד ואחד מרגיש העושה אותה קשר מיוחד אליו בכך שעולה במחשבתו שהתורה (אם נראה את הבדיקה כאמצעי למצוה דאורייתא) או חכמים (כפי שהזכרנו, הבדיקה עצמה היא תקנת חכמים) מצווים עליו ישירות לקיים מצותם, נוח לו לקיימה בממונו, אך כל עוד ההשקעה הכספית היא לא גדולה מדי. לכן יש להסתפק האם על בעל הבית לשכור חבר להוציא את הנחש (י' ע"ב) שמא יש לומר שמאחר ולא נוח לו בהוצאה כספית זו לא הטריחוהו חכמים. לכן הגמרא בבבא מציעא אומרת שלא נוח למשאיל שהשואל ישאיל לאתר כיון שמצוה זו (השאלת ספר תורה לשם לימוד בו) היא ענף ממצוה כללית ורוב האנשים לא מרגישים יחס אישי לכעין זה, מה גם שההפסד הכספי בשימוש בספר תורה הוא גדול.

ה'שער אפרים' (ס"י ב') מתרץ, שבגמרא בבבא מציעא טענת המשאיל תהיה "אין רצוני שפקדוני יהיה ביד אחר" ולא משום שלא "ניתח ליה...". כלומר האיסור לשואל להשאיל הוא מצד זרות השואל השני ולא מצד החמלה על ממון, וממילא אין סתירה כלל. ואף שכבר הקשה על כך ה"ברכי יוסף" (שם): שאם כן הדבר, מדוע לא השתמשה הגמרא בלשון זו (אין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר) אלא דוקא הזכירה את הכלל של "ניתח ליה..."? מכל מקום מצינו לרמב"ם (הל' שכירות פ"א ה"ד) האומר זאת באותו אופן:

"ואין השואל רשאי להשאיל אפילו שאל ספר תורה שכל שקורא בו עושה מצוה לא ישאילנו לאחר, וכן אין השוכר רשאי להשכיר אפילו השכירו ספר תורה לא ישכירנו לאחר שהרי זה אומר לו אין רצוני שיהיה פקדוני ביד אחר".

מקום מהאזכור המיוחד של לשון "מצות חכמים" ניתן לדייק כן (וכן דייק מדבריו הרב דב בערל ווין בספרו "עיונים במסכתות התלמוד").

סיכום

ישנן כמה גישות לגבי הכלל "ניחא ליה לאיניש לקיומיה מצוה בממוניה" שמתבטאות בכמה אופנים:

א. הכלל תלוי בדעת מקיים המצוה:

- ודאות לגבי רמת החיוב והצורך במצוה (תוספות).
- ידיעה סתמית של עושה המצוה (ריטב"א).

ב. הכלל תלוי בהוצאה הכספית הכרוכה בכך:

- גודל ההוצאה (מאירי).
- החזר ההוצאה (מאירי).
- הגמול והצורך שבהוצאה (מרדכי).

ג. מטרתו של הכלל היא לחנך את האדם לקיום המצוות (מתוקף שהרוב מכירים בערכן) ללא התחשבות ברצון האדם הפרטי (רבינו חנוך).

ד. הכלל נובע מיחס אישי למצוות.

מפאת חביבותן:

- מצוות תדיריות ("שדי חמד" בשם מוהר"ם בן גאמיל).
- מקיימן בגופו (תוות יאיר).
- חיוב אישי על כל אחד ואחד (מהר"ם חלאווה).
- מצוות דרבנן (שו"ת זאב בנימין).

מפאת חשיבותן:

- מצוות מדאורייתא (יד מלאכי).